

จิตสาธารณะในมุมมองอิสลาม Public mind in Islamic Perspective

ทงศักดิ์ หมาดทั้ง

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช

Tanongsak Madthing

Prince of Songkla University

*Corresponding Author, E-mail: redfar40912@gmail.com

(ได้รับ: 10 มกราคม, 2568 ; แก้ไข: 31 สิงหาคม, 2568; ตอบรับ: 31 สิงหาคม, 2568)

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาทฤษฎีนิยามเกี่ยวกับจิตสาธารณะ 2) ศึกษาวิเคราะห์การประยุกต์ใช้จิตสาธารณะตามหลักการอิสลาม โดยใช้รูปแบบการวิจัยคุณภาพ (Qualitative Research) ข้อมูลได้จากเอกสารเป็นหลักคือ ข้อมูลปฐมภูมิจากอัลกุรอาน อัสสุนนะฮ์ และจากหนังสือ สิ่งพิมพ์ อินเทอร์เน็ต บทความวิชาการ เอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษามีดังนี้พบว่า

1.จิตสาธารณะถือเป็นความตระหนักที่สำคัญของมุสลิมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ทำให้เกิดความรู้สึกปรารถนาที่จะช่วยเหลือสังคมต้องการเข้าไปแก้วิกฤตการณ์โดยรับรู้ถึงสิทธิควบคู่ไปกับหน้าที่และความรับผิดชอบสำนึกตามหลักคำสอนทางศาสนา ดังนั้นแนวทางในการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะของมุสลิมในสังคมจะเกิดขึ้นได้จากการสัมผัสอยู่กับความจริง การปลูกฝังอบรมการฝึกปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้จะค่อยๆ โน้มน้าวจิตใจของบุคคลให้เกิดจิตสำนึกที่ถูกต้องและการสร้างจิตสาธารณะให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล ดังนั้นสถาบันทางสังคมหลายภาคส่วนได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา และสถาบัน สื่อมวลชนจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมร่วมกันสร้างจิตสาธารณะของคนในสังคม

2.การมีจิตสาธารณะในอิสลามนั้นจำเป็นจะต้องนำหลักคำสอนทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในสังคม เนื่องจากการมีจิตสาธารณะและช่วยเหลือผู้อื่นนั้นถือเป็นคุณธรรมและความดีงามของมุสลิมที่จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องสร้างความเสียสละและความมีน้ำใจให้ติดเป็นกิจนิสัย ศาสนาอิสลามจึงมีแนวทางที่มีส่งเสริมให้มุสลิมมีความตระหนักบนหนทางแห่งการมีจิตสาธารณะและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทุกๆ ด้าน ทั้งในด้านกำลัง คำพูด อาหาร ทรัพย์สิน การให้วิชาความรู้ การช่วยเหลือทั้งด้านคุณาและด้านศาสนา โดยที่สิ่งเหล่านี้เริ่มต้นจากการมีน้ำใจ การแบ่งปันซึ่งกันและกัน การไม่เอาเปรียบต่อบุคคลอื่น และการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ดังนั้นการนำหลักคำสอนเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในด้านจิตสาธารณะจึงเป็นรูปแบบหนึ่งในการช่วยเหลือและพัฒนาสังคมให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

คำสำคัญ : จิตสาธารณะ, มุมมอง, อิสลาม.

Abstract

This article is a documentary study using a descriptive as well as analytical method. It aims at studying 1) study Analyze the application of the public mind of Islam By using qualitative research, primary data from the al-Quran al-Sunnah and secondary data from books, internet publications, academic articles documents and various researches related.

The findings are as follows :

1. Public mind was a person's awareness Muslims of the problems that arise in society, causing the desire to help society, wanting to solve crises by recognizing rights along with duties and responsibilities to religious doctrine. the way of applying public minds of Muslims in society to be able to come from being involved in the correctness, cultivating, training, practicing These things will gradually convince the person to create the correct consciousness and create a public mind in person. Therefore, many social institutions, including family institutions, educational institutions, religious institutions and mass media institutions, have to come together to create public consciousness of people in society.

2 . The application of the public mind in Islam requires the application of religious doctrines in real life. for the maximum benefit in society Since being public and helping others is a Muslim virtue and goodness, it is imperative that sacrifice and kindness be a habit. Islam therefore has a guideline that encourages Muslims to be aware of the way of being public and helping each other in every way. in terms of strength, speech, food, property, and knowledge Assistance in both dunya and religious where these things start with kindness mutual sharing not taking advantage of others and seeing the common interests more than personal Therefore, applying these doctrines in the field of public mind is one of the ways to help and develop the society further.

Keywords : Public mind, Perspective, Islamic.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาของปัญหา

อิสลามเป็นศาสนาที่ส่งเสริมให้มุสลิมมีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่มีความยากลำบากกว่า และการปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวนี้ถือเป็นคุณลักษณะหรือคุณสมบัติที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงปดียินดี และทุกสังคมต่างมีความต้องการผู้ที่เสียสละ มีจิตสาธารณะและชอบช่วยเหลือผู้อื่น(บาห์รี มาห์หมัดและคณะ, 2539 : 106) ดังนั้นการมีจิตสาธารณะและการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสิ่งที่ถูกระบุไว้ในอัลกุรอานและสุนนะฮฺ(แบบอย่างของท่านนบี) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่และยกระดับคุณภาพของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ผู้ที่เข้มแข็งกว่าพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอกว่า และการช่วยเหลือมีจิตสาธารณะต่อเพื่อนมนุษย์นั้นถือเป็นการช่วยเหลือสังคมเช่นกัน(อัศดุรอซซีต เจมะมะ, 2542 : 73) อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ ...﴾

وَالْعُدْوَانِ

(المائدة : جزء من آية ٢)

ความว่า “และพวกจงช่วยเหลือกันในเรื่องที่เป็นคุณธรรม และความยำเกรง และจงอย่าช่วยเหลือกันในเรื่องที่เป็นบาป และเป็นศัตรูกัน”

จากอายะฮ์ข้างต้น อิมามอัลกุฎบีย (al-Qurtubiy, 2006 : 1/106) ได้อธิบายว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้สั่งใช้ให้บ่าวของพระองค์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีจิตสาธารณะ ให้ความร่วมมือบนหลักแห่งความชอบธรรมและมีความกตัญญู ส่งเสริมในเรื่องความดีงาม และให้ละเว้นจากสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม ไม่สนับสนุนช่วยเหลือบนหนทางที่เป็นบาป ซึ่งการกระทำในรูปแบบดังกล่าวนี้เป็นแนวทางของท่านศาสนทูตมุหัมมัด ﷺ ดังที่มีรายงานจากท่านอับูฮุร็อยเราะฮ์ رضي الله عنه ได้กล่าวว่า ท่านศาสนทูต ﷺ กล่าวว่า

((...وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ...))

(رواه مسلم ، ١٩٥٥ : ٢٦٩٩)

ความว่า “อัลลอฮ์พร้อมที่จะช่วยเหลือบ่าวของพระองค์ トラบที่บ่าวคนนั้นยังคงอยู่ในการช่วยเหลือพี่น้องของเขา”

จากตัวบทอัลหะดีษข้างต้น ท่านศาสนทูตมุหัมมัด ﷺ ได้ส่งเสริมให้มุสลิมมีความตระหนักถึงความสำคัญของการมีจิตสาธารณะช่วยเหลือต่อกันและกัน ถึงขั้นเน้นย้ำว่า อัลลอฮ์ ﷻ พร้อมที่จะช่วยเหลือบ่าวของพระองค์ตราบใดที่บ่าวของพระองค์นั้นช่วยเหลือพี่น้องของเขา ดังนั้นการมี จิตสาธารณะจึงเป็นคุณลักษณะที่จำเป็นแก่มุสลิมในการปลูกฝัง ตระหนักตนให้เห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวม ไม่ส่งเสริมช่วยเหลือในสิ่งที่บอขายมุข ไม่ทำลายผู้อื่น คิดแต่สิ่งที่สร้างสรรค์เป็นกุศล และมุ่งปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม มีน้ำใจและสงสารช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อน และลำบากกว่า ทั้งหมดนี้จึงเป็นเป้าหมายของการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะตามหลักการอิสลามสู่การปฏิบัติในชีวิตจริงของมุสลิม

ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ในบทความนี้จะนำเสนอเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะตามหลักการอิสลามโดยนำหลักคำสอนจากอัลกุรอานและอัลหะดีษมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ รวมถึงทัศนะของนักวิชาการหนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำผลจากการศึกษามาประยุกต์ใช้ ให้เป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้น และเป็นข้อมูลให้แก่มุสลิมและผู้สนใจต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษานิยาม ทฤษฎีเกี่ยวกับจิตสาธารณะ
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์หลักปฏิบัติในการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะในอิสลาม

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับจิตสาธารณะในมุมมองอิสลาม โดยศึกษาค้นคว้าจากการรวบรวมข้อมูลในเชิงเอกสารเป็นหลัก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูล ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary data) คือ ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาจากแหล่งข้อมูลชั้นต้นซึ่งได้มาจากแหล่งข้อมูลโดยตรง ได้แก่ อัลกุรอาน อัลหะดีษเป็นหลัก รวมถึงทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
2. ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาจากแหล่งข้อมูล เช่น หนังสือ ตำรา วิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะในอิสลาม โดยมีขอบเขตเกี่ยวกับการวิจัยภายหลังจากการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่รวบรวมได้ มาศึกษาวิเคราะห์แล้วเรียบเรียงนำเสนอผลการวิจัยและข้อเสนอแนะต่อไป

ผลการวิจัย

จากการศึกษาการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะตามหลักการอิสลามนั้น ผู้วิจัยขอนำเสนอผลจากการวิจัยประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1. นิยามและลักษณะบุคคลที่มีจิตสาธารณะ

จิตสาธารณะเป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่กำลังได้รับการกล่าวถึงในปัจจุบันเป็นอย่างมากซึ่งบางครั้งอาจใช้คำอื่น ที่มีความหมายคล้ายกันเช่น คำว่า “จิตสำนึกทางสังคม” “จิตสำนึกสาธารณะ” หรือ “จิตอาสา” ได้เช่นกัน (ปัญญา รุ่งเรือง, 2562 : 1512) ดังนั้น ความหมายของจิตสาธารณะ (public mind, public consciousness) คือ พฤติกรรมที่แสดงถึงการรู้จักเอาใจใส่และมีส่วนร่วมในเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม รวมทั้งการมีสำนึกและยึดมั่นในระบบคุณธรรมและจริยธรรมที่งดงาม มีความละเอียดต่อสิ่งผิด ไม่กระทำการที่เสื่อมเสีย หรือสร้างความเสียหายให้แก่สังคม ตลอดจนเป็นพฤติกรรมที่มีความสุภาพเรียบร้อย ประหยัด และมีความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวเกิดจากการกระทำด้วยจิตวิญญาณที่มีความรักความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อผู้อื่น สังคม และประเทศชาติ(กรรยา พรณ, 2559 : 14) ดังนั้นลักษณะบุคคลที่มีจิตสาธารณะนั้นประกอบด้วย 6 ประการหลักๆดังต่อไปนี้

1. การเป็นผู้ที่ดูแลรักษาไม่ทำลายทรัพย์สิน ใช้สาธารณสมบัติส่วนรวมของสังคมด้วยความทะนุถนอม ประหยัด ระวังระวังเพื่อให้ของส่วนรวมมีความคงทนใช้ได้นาน
2. การเป็นผู้ที่มีจิตอาสาปฏิบัติในหน้าที่อื่นที่ไม่ใชหน้าที่ประจำอยู่ในวิสัยที่ตนจะสามารถทำได้เช่น อาสาสมัครจราจร อาสาสมัครป้องกันการทุจริต อาสาสมัครเฝ้าระวังยาเสพติด เป็นต้น
3. การเป็นผู้ที่มีความเคารพสิทธิในการใช้ของส่วนรวม อันเป็นประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มโดยไม่ยึดครองของส่วนรวมนั้นเป็นของตนตลอดจนไม่ปิดโอกาสของบุคคลอื่นที่จะได้ใช้ของส่วนรวม เช่น การไม่ยึดครองของ

ส่วนรวมมาเป็นสมบัติของตนเอง การแบ่งปันสิ่งของกับบุคคลอื่น และการไม่แสดงอาการหวงแหนสมบัติของส่วนรวมมาเป็นของตน

4. การเป็นผู้ที่มีความทุ่มเทอุทิศตนและมีความรับผิดชอบต่อสังคม โดยปฏิบัติตามสิทธิและช่วยเหลือบุคคลอื่น เพื่อร่วมกันพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะสร้างสรรค์สังคมต่อส่วนรวม

5. การเป็นผู้ที่มีความเคารพและยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล ที่หลากหลาย และสามารถปรับตัวอยู่รวมกับความขัดแย้ง โดยการแสวงหาทางออกร่วมกันในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเช่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การตัดสินใจ การร่วมลงมือแก้ไข เพื่อหาข้อยุติและเกิดการยอมรับจากบุคคลในสังคม

6. การเป็นผู้มีความสำนึกแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมของคนในสังคมเป็นสำคัญมากกว่ากลุ่มคนสนิทหรือครอบครัว (อริยญา ตูย์คัมภีร์ และจิระสุข สุขสวัสดิ์, 2559 : 25)

2. ทฤษฎีเกี่ยวกับจิตสาธารณะ

สกินเนอร์ (Burrhus Skinner) นักจิตวิทยาชาวอเมริกันได้วางทฤษฎีแนวความคิดการพัฒนาจิตสาธารณะตามหลักทฤษฎีการเรียนรู้จากการกระทำ (operant conditioning theory) มีสาระสำคัญว่า

การกระทำใดๆ ถ้าได้รับการเสริมแรงจะมีแนวโน้มเกิดขึ้นอีก ในทางตรงกันข้ามหากการกระทำใดไม่ได้รับการเสริมแรงย่อมทำให้ความถี่ของการกระทำนั้นลดลงไปและหายไปในที่สุด การนำทฤษฎีนี้ไปใช้ในการปลูกฝังและสร้างเสริมจิตสาธารณะให้แก่บุคคลจึงสามารถนำหลักการเบื้องต้นของทฤษฎีนี้ไปใช้ดังนี้

1. การเสริมแรงทางบวก (positive reinforcement) เป็นการให้การเสริมแรงให้บุคคลมี พฤติกรรมในเชิงบวกที่เป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่ต้องการ

2. การเสริมแรงทางลบ (negative reinforcement) เป็นกระบวนการทำให้พฤติกรรมหรือการกระทำที่พึงประสงค์คงที่หรือเพิ่มมากขึ้น การเสริมแรงประเภทนี้ควรทำทันทีที่พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์หรือไม่เหมาะสมเกิดขึ้น(ปัญญา รุ่งเรือง, 2562 : 1516)

จากที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับทฤษฎีการปลูกฝังและสร้างเสริมจิตสาธารณะของสกินเนอร์สามารถสรุปได้ว่า ทฤษฎีการเรียนรู้นี้ สามารถนำไปใช้ในการปลูกฝังและสร้างเสริมจิตสาธารณะให้แก่บุคคลได้เป็นอย่างดีโดยการออกแบบในการเสริมแรงตามความเหมาะสมกับพฤติกรรมของบุคคลหนึ่ง ดังนั้นทฤษฎีหรือแนวคิดต่างๆเหล่านี้เป็นแนวทางทั่วไปในการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะแก่บุคคลทุกระดับ หากพิจารณาถึงหลักคำสอนแต่ละศาสนาจะเห็นได้ว่าทุกศาสนาต่างส่งเสริมให้มนุษย์ทุกคน มีจิตใจที่เมตตาชอบที่จะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์

สำหรับศาสนาอิสลามการประยุกต์ใช้เกี่ยวกับจิตสาธารณะนั้นหากเทียบกับทฤษฎีและแนวคิดข้างต้นแล้วในหลักคำสอนนั้นมีความละเอียดและครอบคลุมยิ่งกว่าตั้งแต่ความหมายของอิสลามซึ่งแปลว่า สันติหรือสันติสุขในสังคมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกในสังคมจะต้องรู้จักเสียสละ มีการแบ่งปัน มีจิตสาธารณะ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน อันจะนำมาซึ่งความรัก ความผูกพันของคนในสังคมนั้น ๆ ศาสนาอิสลามสอนให้ผู้นับถือมีความเชื่อศรัทธา 6 ประการ และปฏิบัติตามหลักปฏิบัติ 5 ประการ เมื่อวิเคราะห์หลักศรัทธาและหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับจิตสาธารณะ ได้แก่ การบริจาคซะกาตถือเป็นการบริจาทานของชาวมุสลิมเพื่อช่วยเหลือคนยากจนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่าโดยถือเป็นการขัดเกลาจิตใจให้รู้จักการเสียสละ มีจิตสาธารณะ ขจัดความละโมภออกไปจิตใจ ในขณะที่คำสอนเรื่องการถือศีลอดถือเป็นการสอนและปลูกฝังให้ชาวมุสลิมรู้จักการสละความสุขสบายจากการมีกินมีดื่ม รวมทั้งการเว้นจากการทำความชั่วทางกาย วาจาและใจ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ถือศีลอดมีความเข้าใจถึงความรู้สึกของผู้อื่นที่มีความยากลำบาก มีความอดอยากแร้นแค้นเพื่อที่จะให้มุสลิมมีความยินดี ที่จะช่วยเหลือผู้อื่นในอนาคตต่อไป (ปัญญา รุ่งเรือง, 2562 : 1515)

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นผู้วิจัยเห็นว่า ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับจิตสาธารณะนั้นเป็นแนวที่ได้จากการค้นคว้าและทัศนะส่วนบุคคลที่มีเป้าหมายเพื่อเป็นแนวปฏิบัติให้กับผู้ที่สนใจ หากพิจารณาเชิงลึกแล้วย่อมแตกต่างจากหลักคำสอนในเรื่องของรายละเอียดถึงแม้ว่าบางประเด็นจะสอดคล้องกันก็ตาม เนื่องจากหลักคำสอนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศาสนาอิสลามนั้นมีจุดหมายเพื่อ อัลลอฮ์ ﷻ การมีจิตสาธารณะและช่วยเหลือผู้อื่นถือเป็นการปฏิบัติที่แสดงถึงการภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า อีกทั้งบทบัญญัติต่างๆเกี่ยวกับการช่วยเหลือและมีจิตสาธารณะนั้นมีความละเอียดอ่อนครอบคลุมยิ่งกว่า ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอในหัวข้อต่อไป ดังนั้นหลักธรรมคำสอนของศาสนาอิสลามมุ่งเน้นให้มุสลิมพัฒนาตนเอง ประพฤติปฏิบัติแต่ความดีละเว้นการกระทำความชั่ว รวมถึงส่งเสริมให้มุสลิมรู้จักการช่วยเหลือแบ่งปันผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของการเป็นผู้มีจิตสาธารณะ

3. การประยุกต์ใช้จิตสาธารณะในอิสลาม

ศาสนาอิสลามได้ให้ความสำคัญ ในเรื่องของจิตสาธารณะเพื่อเป็นการสร้างความรักให้เกิดขึ้นระหว่างพี่น้องมุสลิมด้วยกัน ช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่พี่น้องมุสลิมอยู่ในภาวะคับขันหรือภาวะที่ลำบากต่างๆ การช่วยเหลือและมีจิตสาธารณะนั้นเป็นการสร้างความผูกพันและประสานความรู้สึกเห็นอกเห็นใจระหว่างผู้ศรัทธาด้วยกันรวมถึงผู้ที่อยู่ร่วมในสังคมเดียวกัน(แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2552 : 162) ดังนั้นผู้ที่มีจิตสาธารณะชอบช่วยเหลือผู้อื่นย่อมได้รับความดีงามอย่างแน่นอน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงตรัสไว้ว่า

﴿مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا...﴾

(النساء : جزء من آية ٨٥)

ความว่า “บุคคลใดให้ความช่วยเหลืออย่างดี เขามีสิทธิ์ได้รับส่วนดีจากความช่วยเหลือนั้น”

จากอายะฮ์ดังกล่าวข้างต้นอัลลอฮ์ ﷻ ได้ระบุถึงผลตอบแทนของการช่วยเหลือและมีจิตสาธารณะต่อผู้ที่ลำบาก กล่าวคือ ผู้ใดที่ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อบุคคลอื่นเรื่องหนึ่งเรื่องใดก็ตาม ผู้นั้นย่อมได้รับผลตอบแทนที่ดีจากส่วนนั้นอย่างแน่นอน (Ibn Kathir, 2010 : 1/91) และการช่วยเหลือในศาสนาอิสลามนั้นวางอยู่บนพื้นฐานแห่งความดีงามสู่ความยำเกรงต่อพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งมุสลิมทุกคนจะต้องมีจิตสาธารณะช่วยเหลือต่อผู้อื่นในสิ่งที่ไม่ขัดแย้งกับหลักคำสอนทางศาสนา และจำเป็นจะต้องหลีกเลี่ยงจากการส่งเสริมและการช่วยเหลือบนทางแห่งอบายมุขต่างๆ ในเรื่องนี้อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ...﴾

وَالْغَدْوَانِ

(المائدة : جزء من آية ٢)

ความว่า “และพวกจงช่วยเหลือกันในเรื่องที่เป็นคุณธรรม และความยำเกรง และจงอย่าช่วยเหลือกันในเรื่องที่เป็นบาป และเป็นศัตรูกัน”

จากหลักฐานข้างต้นได้บอกถึงแนวทางของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในเรื่องความดีงามความยำเกรง และได้ห้ามจากการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในความผิดบาปและการละเมิดต่างๆที่ขัดแย้งกับบทบัญญัติ โดยที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงบัญชาแก่ผู้ศรัทธาต่อพระองค์ให้ช่วยเหลือกัน มีจิตสาธารณะอาสาทำความดีซึ่งเป็นความหมายของคำว่า อัลบิรฺ และเพื่อหลีกเลี่ยงจากการช่วยเหลือในสิ่งที่เป็นบาปนั้นอยู่ในความหมายของคำว่า ตักวา (Ibn Kathir, 2010 : 1/91)

สำหรับหลักฐานจากอัสนุนะฮ์ของท่านศาสนทูตมุหัมมัด ﷺ เกี่ยวกับการมีจิตสาธารณะและช่วยเหลือผู้อื่นนั้นมีรายงานจากท่านท่านอะนัส บิน มาลิก رضي الله عنه ได้กล่าวว่า ท่านเราะสูลุลลอฮ์ ﷺ กล่าวว่า

انصر أخاك ظالماً أو مظلوماً، قلنا: يا رسول الله، نصرته
(مظلوماً)
فكيف أنصره ظالماً؟ قال: تكفه عن الظلم، فذاك نصرتك (إياه))

(أخرجه الترمذي، 1970: 3426)

ความว่า “ท่านจงช่วยเหลือพี่น้องของท่านทั้งในสภาพที่เขาอธรรมต่อผู้อื่น หรือในสภาพที่เขาถูกอธรรม” มีคนถามว่า “แล้วฉันจะช่วยเหลือเขาได้อย่างไรหากเขาเป็นผู้อธรรม” ท่านนบี จึงตอบว่า ท่านจงห้ามการอธรรมของเขา นั่นคือการช่วยเหลือเขา”

คำสอนจากอัลหะดีษบทนี้ ผู้วิจัยพอสรุปได้ว่า ท่านศาสนทูตมุหัมมัด ﷺ ได้เสริมให้มุสลิมช่วยเหลือซึ่งกันและกันแม้กระทั่งผู้ที่อธรรมก็ตาม นั้นแสดงให้เห็นว่าการช่วยเหลือในคำสอนของอิสลามเป็นการช่วยเหลือที่ครอบคลุมดังตัวอย่างข้างต้นนี้ ท่านศาสนทูต ﷺ มิได้มองข้ามแม้กระทั่งผู้ที่กระทำความผิดก็จำเป็นต้องช่วยเหลือเขา รวมถึงผู้ที่ถูกอธรรมก็จำเป็นต้องช่วยเหลือเขาโดยให้ความเป็นธรรมแก่เขา และผู้ที่อธรรมผู้อื่นก็ช่วยเหลือเขาด้วยการยับยั้งให้เขาได้กลับตัวกลับใจเป็นคนดีและละทิ้งความชั่วที่เขาปฏิบัติอยู่ นี่คือคำสอนที่แฝงไปด้วยคุณธรรมขั้นสูงสุดของการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และมีจิตสาธารณะอย่างแท้จริง

จากเนื้อหาทั้งหมดที่กล่าวมานั้นทั้งหลักฐานบางส่วนจากพระมหาคัมภีร์อัลกุรอานและ อัสนุนะฮ์ของท่านศาสนทูต ﷺ ได้กำชับให้มุสลิมมีความตระหนักต่อการมีจิตสาธารณะและช่วยเหลือผู้อื่น ดังนั้นหากนำหลักคำสอนและแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับการมีจิตสาธารณะมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน ย่อมมีแนวทางกระบวนการและวิธีการปฏิบัติอย่างมากมายทั้งในตัวของคัมภีร์อัลกุรอาน และอัสนุนะฮ์เอง ดังนั้นผู้วิจัยขอเสนอประเด็นหลักๆ ในเรื่องของการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะในอิสลาม โดยสรุปเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้

1. จิตสาธารณะด้านการให้และแบ่งปันต่อผู้อื่น

การให้และการแบ่งปันนั้นเป็นรูปแบบหนึ่งที่อิสลามสนับสนุนและส่งเสริมให้มุสลิมช่วยเหลือสังคม รวมทั้งปัจเจกบุคคล ดังนั้นการให้การแบ่งปันต่อผู้อื่นและช่วยเหลือกันในอิสลามมิใช่เพียงแค่เพียงด้านทรัพย์สินเท่านั้นแต่ยังครอบคลุมถึงด้านต่างๆ อาทิเช่น ด้านอุดมการณ์ ด้านจริยธรรม ด้านระบบความสัมพันธ์และการเกื้อกูลกันในระดับครอบครัวรวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลกับองค์กรภายในสังคม ด้านทรัพย์สิน ด้านระบบเศรษฐกิจ และอื่นๆอีกมากมาย (อับดุลรอซิด เจมะมะ, 2542 : 72) เช่น

ก. การให้และการแบ่งปันในรูปแบบของการเคาะตะเกาะฮ์

การเคาะตะเกาะฮ์นั้นคือสิ่งที่มอบให้แก่ผู้ที่ลำบากยากจนและขัดสนในรูปแบบของทรัพย์สิน โดยหวังเพียงผลบุญจากอัลลอฮ์ ﷻ (Muhamad bin Ibrahim al-Tuwijiri, 2009 :1) และการให้ในรูปแบบนี้ถือเป็นการช่วยเหลือและให้โอกาสแก่ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลืออย่างแท้จริง พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงมีพระดำรัสไว้ว่า

﴿... وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾
(البقرة : جزء من آية ٢٧٢)

ความว่า “สิ่งดีใดๆที่พวกเขาบริจาคไปก็ย่อมแก่ตัวของพวกเขเจ้าเอง และพวกเขเจ้าจะไม่บริจาคสิ่งใด นอกจากเพื่อแสวงหาความโปรดปรานของอัลลอฮ์เท่านั้น และสิ่งดีใด ๆ ที่พวกเขาบริจาคไป มันก็จะถูกตอบแทนโดยครบถ้วนแก่พวกเขเจ้าและพวกเขเจ้าจะไม่ถูก ยุติธรรม”

จากอายะฮ์ข้างต้น อัลเมาดูดีได้อธิบายว่า ในโองการนี้เป็นการขจัดความเข้าใจผิดของมุสลิมออกไป เนื่องจากพวกเขาลังเลในการมีจิตสาธารณะช่วยเหลือทางการเงินแก่บรรดาญาติ พี่น้องที่มีมุสลิม และผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมคนอื่น ๆ โดยที่พวกเขาคิดว่าการให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่มุสลิมเท่านั้นที่อยู่ในหนทางของอัลลอฮ์ (เมาลานา ซัยยิด อบุล อะลา เมาดูดี, 2545 : 1/212) ดังนั้นสรุปได้ว่าทุกๆการช่วยเหลือในเรื่องของการบริจาคทานนั้นย่อมได้รับผลบุญเสมอถึงแม้ว่าบุคคลที่ลำบากนั้นจะเป็นต่างศาสนิกก็ตาม

ข. การให้และการแบ่งปันในรูปแบบของการอุทิศ(วะกัฟ)

การอุทิศ คือการจำกัดกรอบทรัพย์สิน โดยเอาผลทำประโยชน์ในหนทางของอัลลอฮ์ และอุทิศผลประโยชน์ใช้จ่ายไปหนทางของพระองค์(Sayyid Sabiq, 1971 : 5/452) ดังนั้นการอุทิศถือเป็นการทำคุณประโยชน์ในระยะยาว แสดงให้เห็นถึงความคิดสาธารณะของผู้ที่เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งมีรายงานจากท่านอับูฮุร็อยเราะฮ์ رضي الله عنه ว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

((إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ))
(رواه مسلم ، ١٩٥٥ : ١٦٣١)

ความว่า “เมื่อมนุษย์ได้เสียชีวิตลง การงานของเขาจะถูกตัดขาด นอกจากการงานสาม ประการหนึ่ง..การบริจาคทานที่ถาวร สอง..ความรู้ ซึ่งเป็นประโยชน์ และสาม..ลูกที่ดีซึ่งขอต่ออาอีให้กับเขา”

จากหลักฐานข้างต้น คำว่าการบริจาคอย่างถาวร หมายถึงการอุทิศนั่นเอง ซึ่งจะมีผลแก่ผู้ที่ได้ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องถึงแม้ว่าเขาจะเสียชีวิตไปแล้วก็ตาม

2. จิตสาธารณะด้านการบริการความความรู้

การมีจิตสาธารณะในด้านการบริการความรู้นั้น ถือเป็นหน้าที่จำเป็นสำหรับผู้ในการเผยแพร่องค์ความรู้ต่างๆโดยมีอัลกุรอานเป็นทางนำและเป็นแหล่งความรู้ที่ยิ่งใหญ่ซึ่งครอบคลุมในทุกๆด้าน ด้วยเหตุนี้เองความรู้คือความสว่าง ส่วนความมืดมิดคือความมืดมน(แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2552 : 255) ดังนั้นการเสียสละในการอบรมสั่งสอนเผยแพร่วิชาความรู้ ถือเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยเหลือสังคม เป็นการส่งเสริมให้ผู้คนที่ทั้งหลายได้รับผลประโยชน์จากองค์ความรู้และเป็นการขจัดความไม่รู้ออกไป ด้วยเหตุนี้ การมีจิตสาธารณะในการถ่ายทอด

ความรู้ที่มีความสำคัญมากในศาสนาอิสลามดังที่มีรายงานจากอับดุลลอฮฺ บินอุมร رضي الله عنه ว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

((بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً))

(أَخْرَجَهُ الْبَخَارِيُّ ، ١٩٩٢ : ٣٤٦١)

ความว่า “พวกท่านจงถ่ายทอดความรู้ที่ได้รับจากฉันให้แก่ผู้อื่นเถิด แม้เพียงหนึ่งอายะฮฺ(โองการ)ก็ตาม”

จากหลักฐานข้างต้น ท่านศาสนทูตมุหัมมัด ﷺ ได้บอกถึงความสำคัญของการเผยแพร่องค์ความรู้ แม้แต่เพียงหนึ่งอายะฮฺก็ตาม นั้นแสดงให้เห็นว่า ผู้รู้จำเป็นจะต้องมีจิตสาธารณะในการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ตนมีอยู่สู่ผู้อื่น และถือเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการช่วยเหลือบุคคลอื่นให้ได้รับองค์ความรู้อย่างถูกต้องต่อไป

3. จิตสาธารณะด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมถือเป็นความรับผิดชอบร่วมกันในสังคม และการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมนั้นถือเป็นการมีจิตสำนึกและมีจิตสาธารณะต่อส่วนรวม ซึ่งท่านอะหมัด อัลอะลียะฮฺ ได้กล่าวว่า ผู้ที่เนรคุณต่ออัลลอฮฺ ﷻ เขาผู้นั้นได้กระทำความเสื่อมโทรมบนหน้าแผ่นดินนี้ ความดีที่อยู่บนท้องฟ้าและบนพื้นแผ่นดินจะเกิดขึ้นในเมื่อบ่าวของพระองค์คตัญญูต่อพระองค์และไม่ตกอยู่ในกลุ่มของผู้ที่เป็นบ่อนทำลาย(แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2548 : 74) อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสไว้ว่า

﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ
بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾
(الروم : آية ٤١)

ความว่า “การบ่อนทำลาย ได้เกิดขึ้นทั้งทางบกและทางน้ำ เนื่องจากสิ่งที่มือของมนุษย์ได้ชวนชวนไว้ เพื่อที่พระองค์จะให้พวกเขาลิ้มรสบางส่วนของพวกเขาประกอบไว้ โดยที่หวังจะให้พวกเขากลับเนื้อกลับตัว”

จากอายะฮฺข้างต้น ท่านอะติยะฮฺ ได้กล่าวเกี่ยวกับอายะฮฺนี้ว่า พวกท่านอย่าได้ทำความผิด ความชั่วในแผ่นดิน เพราะอัลลอฮฺ ﷻ จะทรงยับยั้งฝน และทำลายพืชผลของพวกท่าน ส่วนคำว่าสิ่งที่มือของมนุษย์ได้ชวนชวนไว้หรือการกระทำพวกมนุษย์เองหมายถึง ความชั่ว การกดขี่และการเป็นทาสที่เกิดขึ้นจากการกระทำและลักษณะของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (เมอลานา ซัยยิด อิบูล อะลา เมาคูดี, 2545 : 5/1949) ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ผลแห่งการปฏิบัติความชั่วของมนุษย์ทั้งในทางบกและทางน้ำเป็นเหตุทำให้ภัยพิบัติถูกประทานลงมา ถือเป็นความเสียหายที่ใหญ่หลวงซึ่งมีผลกระทบต่อนุชนอย่างแน่นอน ด้วย เหตุนี้การงดเว้นจากการประพฤดิชั่วและไม่เป็นบ่อนทำลายทั้งทางบกและทางน้ำ ถือได้ว่าเป็นการแสดงถึงการมีจิตสาธารณะและแสดงถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

4. จิตสาธารณะด้านการอาสาช่วยเหลือสังคม

ในมุมมองของอิสลาม จิตอาสานั้นและการช่วยเหลือสังคมนั้น คือหน้าที่หนึ่งของผู้ศรัทธา แต่ไม่ใช่เพียงการช่วยเหลือหรือร่วมมือกันในสังคมเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการร่วมกันช่วยเหลือและส่งเสริมในความดี และห้ามปรามความชั่ว ทั้งในด้านของสังคม และ ศาสนา โดยเฉพาะการช่วยเหลือพี่น้องมุสลิมที่ตกทุกข์ได้ยาก ช่วยเหลือกันในยามเกิดภัยพิบัติต่างๆ หรือแม้แต่การช่วยสนับสนุนให้มีการบรรยายหรือสอนศาสนาในชุมชน ทั้งหมดนี้ถือเป็นจิตอาสาทั้งสิ้น(อบูรุตตี, 2562 : 2) มีรายงานจากท่านอับดุลลอฮฺเราะฮฺ رضي الله عنه ว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

((مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسِّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ
(رواه مسلم ، ١٩٥٥ : ٢٦٩٩)

ความว่า “ผู้ใดปลดเปลื้องความทุกข์ร้อนอย่างหนึ่งจากความทุกข์ร้อน
ต่าง ๆ ของโลกนี้ให้แก่ผู้ศรัทธา อัลลอฮ์จะทรงปลดเปลื้องความทุกข์ร้อน
อย่างหนึ่งจากความทุกข์ร้อนต่างๆในวันกิยามะฮ์ให้แก่เขา และผู้ใด
เอื้ออำนวยความสะดวก (ผ่อนปรน) ให้แก่ผู้เดือดร้อน (ขัดสน) คนหนึ่ง
อัลลอฮ์จะทรงประทาน ความสะดวกง่ายดายแก่เขาทั้งในโลกนี้และโลก
หน้า”

จากหลักฐานอัลหะดีษข้างต้น บ่งชี้ให้เห็นถึงการมีจิตอาสา การช่วยเหลือ ปลดเปลื้องความทุกข์
ยากลำบากและอำนวยความสะดวกให้กับผู้ที่ขัดสน สิ่งเหล่านี้จะได้รับผลตอบแทนจาก อัลลอฮ์ ﷻ อย่างมหาศาล
ดังนั้นอิสลามจึงมีคำสอนให้มุสลิมได้ตระหนักถึงการมีจิตอาสาเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมจนเป็นกิจจะลักษณะนิสัย
เพราะการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมนั้นจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน และการมีจิตอาสา นั้นจะนำไปสู่ความรักและความ
สามัคคีของคนในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

จากข้อมูลทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้นเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้จิตสาธารณะในอิสลาม ถือเป็นแนวทางปฏิบัติ
สำหรับคนมุสลิมโดยยึดหลักฐานจากพระมหาคัมภีร์อัลกุรอานและแนวทางของท่าน ศาสนทูตมุหัมมัด ﷺ รวมถึง
ทัศนะของนักปราชญ์ในอิสลาม ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์แก่มุสลิมและผู้ที่สนใจนำมาปฏิบัติในการประยุกต์ใช้จิต
สาธารณะตามหลักคำสอนในอิสลามได้อย่างถูกต้อง

อภิปรายผลการวิจัย

จิตสาธารณะในมุมมองอิสลามนั้น ตามหลักการทางศาสนาถือเป็นประโยชน์สูงสุดในสังคม เนื่องจากเป็น
การส่งเสริมให้มุสลิมมีจิตสาธารณะ สร้างความรักให้เกิดขึ้นระหว่างพี่น้องร่วมศาสนาเดียวกันและต่างศาสนิก มีการ
ช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่พี่น้องภายในประเทศอยู่ในภาวะคับขันหรือภาวะที่ลำบาก
ต่างๆ การช่วยเหลือและมีจิตสาธารณะนั้นเป็นการสร้างความผูกพันและประสานความรู้สึกเห็นอกเห็นใจระหว่างผู้
ศรัทธาด้วยกันรวมถึงผู้ที่อยู่ร่วมในสังคมเดียวกัน ดังนั้นจากการวิเคราะห์ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการ
ประยุกต์ใช้จิตสาธารณะในอิสลามจากตัวบทอัลกุรอานและอัสสุนนะฮ์ รวมถึงทฤษฎีและคำอธิบายจากนักปราชญ์
พอสรุปได้ว่า จิตสาธารณะในมุมมองอิสลามนั้นประกอบไปด้วยการปลุกฝังให้มีจิตสาธารณะด้านการให้และแบ่งปัน
ต่อผู้อื่น ทั้งในรูปแบบของการบริจาคทาน(เศาะตะเกาะฮ์) และการอุทิศ(วะกัฟ) การมีจิตสาธารณะด้านการบริการ
ความรู้ การมีจิตสาธารณะด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการมีจิตสาธารณะด้านการอาสาช่วยเหลือสังคม
ทั้งหมดนี้ถือเป็นแนวทางและหลักคำสอนในอิสลาม ดังนั้นการนำหลักคำสอนเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในด้านจิต
สาธารณะจึงเป็นรูปแบบหนึ่งในการช่วยเหลือ พัฒนาความเป็นจิตอาสาของมุสลิมและสังคมให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาแนวทางการพัฒนาการมีจิตสาธารณะของมุสลิมในประเทศไทย
2. การศึกษาผลจากการพัฒนาจิตสาธารณะของมุสลิมตามหลักการอิสลามในประเทศไทย

3. ควรศึกษารูปแบบการเสริมสร้างจิตสาธารณะของมุสลิมที่มีต่อต่างศาสนิกในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

- กรรยา พรณนา. (2559). *จิตสาธารณะ สร้างได้ง่ายนิดเดียว*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บรรจง บินกาซัน. (2547). *สารานุกรมอิสลามฉบับเยาวชนและผู้เริ่มสนใจ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัล-อะมีน.
- บาห์รี มาห์หมัด และคณะ. (2539). *บทธรรมเทศนาวันศุกร์*. สตูล: โรงพิมพ์เมืองสตูล.
- ปัญญา รุ่งเรือง. (2562). *จิตสาธารณะ: แนวคิดพื้นฐานและการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาและปลูกฝังจิตสาธารณะให้แก่ผู้เรียน*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย. (2548). *รวมคุตบะห์เพื่อสุขภาวะ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ.
- แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย. (2552). *รวมคุตบะห์เพื่อสุขภาวะ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ.
- เมลานา ชัยยิต อบุล อะลา เมาดูตี. (2545). *ศัพท์มูลกุรอาน*. (บรรจง บินกาซัน, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: บริษัท ออฟเซ็ทเพรส จำกัด.
- อับดุลรอซิด เจมะมะ. (2542). *สังคมอิสลาม*. ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อบูรุดดี. (2562). *จิตอาสา: หนึ่งในหนทางสู่สวรรค์ของอัลลอฮ์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า.
- อรัญญา ตัญย์กัมภีร์ และจิระสุข สุขสวัสดิ์. (2559). *จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาตนและการสร้างสรรค์สังคม*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช.
- al-Qurtubiy, A. A. (2006). *Tafsir al-Qurtubiy*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Ibn Kathir, A. F. I. b. K. A. (2010). *Tafsir al-Quraan al-Azim*. Beirut: Maktabat al-Asriyah.
- Muhamad bin Ibrahim al-Tuwijiri. (2009). *Al-Hibah walsadaqah*. Al-Saudiyyah: Dar al-Rabwah.
- Muslim Ibn Hajjaj. (1955). *Sahih Muslim*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Sabiq, S. (1971). *Fiqh al-Sunnah*. Beirut: Dar al-Fikr.